

PUBLIKÁCIE PRE DETI A MLÁDEŽ V 19. STOROČÍ

Katarína BOKROSOVÁ

Abstrakt:

Vydávanie literatúry pre deti a mládež sa začína rozvíjať až koncom 18. storočia dôsledku reformy školstva a vzdelávania. Najprv vznikli prevažne mravoučné a náboženské spisy, vedomostné príručky. Autori vydávali aj pôvodné a prevzaté veršiky, bájky, rozprávky, dobrodružné diela pre deti a mládež, ktoré mali silný didaktizujúci tón a nízku umeleckú hodnotu.

Kľúčové slová:

slovenská literatúra pre deti a mládež, 19. storočie, charakteristika, triedenie podľa obsahu, žánrov a bližšieho určenia

Vo vývoji knižnej kultúry predošlých storočí predstavujú publikácie pre deti a mládež osobitnú kapitolu. V tom období nevychádzalo toľko knižných publikácií pre deti a mládež ako v súčasnosti, boli to skôr ľahké žánre pre dospelých alebo náboženská literatúra, ktorú čítali alebo počúvali aj deti a dospievajúca mládež. Lepšie podmienky pre vývoj tohto druhu literatúry sa vytvárali až koncom 18. storočia za vlády Márie Terézie, keď sa zlepšila spoločenská situácia pre základné vzdelávanie ľudu. V duchu osvietenstva sa zreformovalo školstvo a postupne sa menili aj názory na výchovu. Bola súčasťou pedagogického procesu, v ktorom sa dbalo predovšetkým na poznávaciu a morálnu výchovu detí a mládeže. Poznávacia hodnota pôvodnej literatúry pre deti a mládež bola obmedzená a jednostranná, autori knižiek kladli predovšetkým dôraz na vštepenie morálnych vlastností. Boli to príbehy a básničky okrem iného o skromnosti, pracovitosti, poctivosti, obetavosti, či lenivosti. Umelecká hodnota jednotlivých diel bola nízka, cieľom bolo uskutočňovať výchovné úlohy, ktoré určoval spoločenský vývoj doby a oficiálny výchovný systém.

Náhly rozvoj rakúsko-uhorského školstva na konci 18. storočia vyvolal potrebu školskej literatúry aj v národnom jazyku, z ktorej sa potom postupne

vyvinula aj literatúra pre deti a mládež taktiež v národnom jazyku.¹ Celková spoločenská situácia v období osvietenstva (feudálny štát, reformy Jozefa II., obrodenecké národné hnutie, vznik obrodeneckej literatúry) postupne ovplyvnila aj názory na vzdelávanie a výchovu. Okrem učebnicovej literatúry školská mládež siahala aj po literárnych prácach určených pre dospelého čitateľa. Dôležitú úlohu zohrala na konci 18. storočia aj česká pôvodná a preložená literatúra pre deti a mládež, ktorá zabezpečovala beletristický repertoár slovenskej školskej mládeži.² Podmienky vývoja českej literatúry pre deti a mládež³ boli podobné ako slovenskej, vyplývalo to z geografickej, spoločenskej a politickej situácie celej monarchie.

Všeobecne možno konštatovať, že na začiatku národného obrodzenia pri beletrii sa ťažko identifikoval pôvodca diela, často išlo o voľné prekladanie diela zahraničného autora, niekedy o adaptáciu, prispôsobovaniu deja k domácim situáciám a podobne. Takisto je ťažké identifikovať autorov, adaptátorov a prekladateľov literatúry pre deti a mládež, či už ide o knihy beletristického charakteru alebo o učebnice a príručky pre rôznych vekových skupiny.

V 18. a 19. storočí vydávali tlačiarne a vydavateľstvá rôzne druhy kníh pre deti a mládež, hlavne beletriu (veršíky, rozprávky, bájky, poučné historiky, dobrodružné knižky) alebo príručky (vedomostné, moralizujúce alebo pravidlá správneho správania). Najviac kníh pre deti a mládež vychádzalo v Budapešti, v Skalici, v Trnave, v Banskej Bystrici. V Budapešti vydávali rôzne učebnice a príručky, návodné knihy, náboženskú literatúru pre deti a mládež, ktoré vznikli a vychádzali hlavne na základe oficiálnych nariadení a učebných plánov a boli preložené do viacerých jazykov.

Najvýznamnejším slovenským tlačiarom v 40. až 70. rokoch 19. storočia bol Jozef Škarnicel (1804–1877), ktorý v roku 1841 po otcovej smrti prevzal s bratom Františkom Xaverom kníhtlačiareň v Skalici a postupne ju rozvíjal. Vydával hlavne slovenské knihy, periodiká a príležitostné tlače. Profil tlačovej produkcie skalickej tlačiarne predstavovali okrem iných spisov aj učebnice, šlabikáre a iné príručky pre školskú mládež. V roku 1862 prišiel z Viedne do Skalice Daniel Gabriel Lichard (1812–1882), ktorý tu začal vydávať príručky, kalendáre, časopisy a taktiež aj osvetovo-vzdelávacie príručky pre mládež

¹ SLIACKY, O.: Literatúra pre deti a mládež v národnom obrození. Bratislava, Mladé letá 1973, s. 13.

² SLIACKY, O.: Literatúra pre deti a mládež v národnom obrození. Bratislava, Mladé letá 1973, s. 15–17.

³ TENČÍK, F.: Četba mládeže v počátcích obrození. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 17.

a ľudového záujemcu (Malý účtovník, Malý gazda. Malý rečník).⁴ Väčšina vytlačených kníh v skalickej tlačiarne bola napísaná v štúrovskej spisovnej slovenčine, menej v biblickej češtine a ojedinele v latinskom, maďarskom a nemeckom jazyku.

Z hľadiska slovenskej knižnej tvorby a literatúry pre deti a mládež bola ďalšia významná tlačiareň a vydavateľstvo v Trnave, ktorú vlastnil Adolf Horovitz. Pôvodne bola zriadená ako filiálka v roku 1876. Horovitz vydával okrem maďarských kníh aj slovenské tlače, najmä učebnice pre ľudové školy, beletriu a poučné knihy pre deti v edíciách Lacné čítanie (1884–1907) a Zábavnopoučná záhradka (1881–1904), populárno-náučné spisy od slovenských autorov ako Ján Zigmundík (1846–1938), František Otto Matzenauer (1845–1901), Martin Kollár (1853–1919) a Knižnicu slovenskej mládeže.⁵

V 19. storočí s rozvojom kníhtlačiarstva a vydavateľstiev postupne vychádzali aj rôzne časopisy a almanachy pre deti a mládež, ktoré boli často aj bohato ilustrované a obsahovali rôzne veršované a prozaické diela určené pre túto vekovú skupinu (Zornička. Obrázkový zábavník pre dievky, Sväzok 1. 1871).⁶

Charakteristické vlastnosti literatúry pre deti a mládež v jej začiatkoch:

- dôraz sa kládlo na poznávaciu a morálnu zložku výchovy podľa oficiálneho výchovného systému,
- poznávací hodnota pôvodnej literatúry pre deti bola obmedzená a jednostranná, umelecká hodnota bola nízka,
- pri rozprávkach bol poznávací význam podradný, rozhodujúca bola mravná tendencia,
- spoločenské pohyby tohto obdobia takmer vôbec nedotkli publikácie určené pre deti a mládež,
- identifikácia autorov, adaptátorov a prekladateľov literatúry pre deti a mládež je ťažká.

⁴ Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež. Zost. a ved. redaktor Ondrej Sliacky. 2. oprav. a dopl. vyd. Bratislava, Literárne informačné centrum 2009. ISBN 978-80-8922264-3, s. 229–230.

⁵ Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). 2. zväzok. E-J. Martin, Matica slovenská 1987, s. 386.

⁶ Zornička. Obrázkový zábavník pre dievky. Sv. 1. Vydáva Ján Francisci. Turčiansky Sv. Martin, Knižtlačiarstvo-účastinársky spolok 1871. 96 s.

Triedenie slovenskej⁷ a českej⁸ literatúry pre deti a mládež v 18. a 19. storočí sú veľmi podobné. Publikácie možno triediť podľa niekoľkých kritérií: podľa obsahu, podľa žánrov a podľa bližšieho určenia.

Podľa obsahu:

- nábožensko-výchovné spisy (katechizmy, modlitebné knižky),
- mravoučné spisy, vyvedené hlavne z obrazov biblie a katechizmu (Deje biblické),
- širšie chápané mravno-výchovné spisy,
- vzdelávacie spisy, hlavne popularizačné prírodovedné práce,
- spisy všeobecne vzdelávacieho a výchovného charakteru (napr. Mladý Robinson).

Podľa žánrov (veršované a prozaické):

- pravidlá mravnosti, o zachovanie zdravia, školské pravidlá (príručky pre mládež),
- zásady náboženskej výchovy, vieroučné dogmy v katechetickej forme (katechizmy),
- mravné ponaučenia podané v príbehoch, príhodách s výstražným alebo poučným tónom (Pravdomluvné ústa),
- mravné ponaučenia podané v epickejšie rozvedených príbehoch (Mátohy alebo Nočné strašidlá),
- biblické príhody,
- životopisy,
- voľnejšie spracované príbehy písané v beletristickom štýle (dobrodružné knižky, bájky, rozprávky, veršičky).

Podľa bližšieho určenia:

- próza alebo verše v učebniciach (šlabikáre, čítanky, rečňovanky),
- knihy určené pre mládež (príručky vedomostné a moralizujúce),
- knihy, zborníky, časopisy určené pre dospelých, ale aj pre mládež (bájky, rozprávky, dobrodružné poviedky a romány),
- knihy ľudového čítania pôvodne určené iba pre dospelých.

⁷ SLIACKY, O.: Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1960. Bratislava, Literárne informačné centrum 2007. ISBN: 978-80-98222-32-2, s. 13–18.

⁸ TENČÍK, F.: Četba mládeže v počátcích obrození. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 19.

Medzi knižnými publikáciami pre deti a mládež nájdeme aj veľmi populárnu a často publikovanú názornú učebnicu pre deti od Jana Aмоса Komenského (1592–1670) *Orbis sensualium pictus* (Svet v obrazoch). Prvýkrát vyšla v roku 1658 v Norimbergu na 309 stranách a s 150 drevorezmi. Dielo možno považovať za prvú názornú učebnicu, predchodcu komiksov a za prvý „multimediálny“ učebný materiál. Slovenská pedagogická knižnica vlastní viaceré vydania tohto diela, zaujímavé je vydanie z roku 1798, vytlačené v Bratislave v tlačiarni Šimona Petra Webera so štvorjazyčným textom: latinským, maďarským, nemeckým a slovenským.⁹ Slovenský text, skôr písaný v biblickej češtine je akoby dodatočne pridaný, samostatne spracovaný a typograficky vyčlenený.

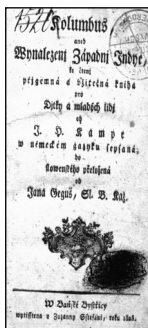
Obrázok č. 1: *Orbis Pictus* od J. A. Komenského z roku 1798 so štvorjazyčným textom

V prvej polovici 19. storočia boli medzi slovenskou školskou mládežou veľmi populárne aj mládežnícke romány od nemeckého spisovateľa, jazykovedca a pedagóga Joachima Heinricha Campeho (1746–1818). Prekladateľom týchto kníh bol Ján Geguš (1793–1855).¹⁰ Kniha o Krištofovi Kolumbovi svojimi filantropickými ideálmi a sokratickou metódou spracovania vo veľkej

⁹ KOMENSKÝ, J. A.: *Orbis pictus in hungaricum, germanicum et slavicum translatus et hic ibive emendatus = A világ lefestve. Magyar, német és tóth nyelvekre fordítattott, és helyhellyel megjobbított = Die Welt in Bildern. In die ungarische, deutsche und slawische Sprache übersezt, und hin und wieder verbessert = Swět namalowaný, do uherské, německé a slowenské řeči přeložen, a misty ponaprawen. Pozsony, Weber Simon 1798. 180, [4] s.*

¹⁰ CAMPE, J. H.: *Kolumbus aneb Wynalezení Západnj Indie : ke čtenj přigemná a užitečná kniha pro dťky a mladých lidj. do slowenského přeložená od Jana Geguš. W Banské Bystricy, Wytisstena u Zuzanny Sstěfáni. 229, [6] s., 1 mp.*

miere ovplyvnila spolu s ďalšími jeho výchovno-vzdelávacími dielami slovenskú literatúru pre mládež.

Obrázok č. 2: Titulný list knihy o Krištofovi Kolumbovi od J. H. Campeho

Básnik a ľudovýchovný pracovník Juraj Rohoň (Rohoni) (1773–1831) napísal bohemizovanou slovenčinou v slabično-prízvučnom metre zbierku básní pre roľnícku mládež Kratochvilne zpěvy pro mládež rolnickou,¹¹ v ktorej v osvieteneckom duchu v prevažne inštruktážnym štýlom ospevoval roľnícke práce a roľnícky spôsob života. Výnimkou je báseň Ozvuk Turčana vzdáleného k svým krajanům, v ktorej nostalgiou spomína na rodný kraj. Časť týchto básní v podobe piesní aj znárodnela.

Obrázok č. 3: Zbierka Kratochvilne zpěvy pro mládež rolnickou od J. Rohoňa

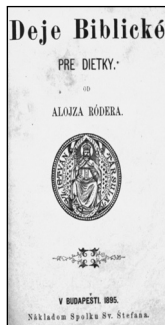
¹¹ ROHOŇ, J.: Kratochvilné zpěvy : pro mládež rolnickou. W Pessti, J. M. Trattner z Petróze 1829. 112 s.

Knižka v malom formáte a s 22 stranami s názvom Pravdomluvné ústa vyšla v Pešti v roku 1876 v tlačiarňi Viktora Hornyánskeho.¹² Je typickým dielom na mravné ponaučenie podané v krátkych príkladoch silným didaktizujúcim tónom bez beletristických ambícií.

Obrázok č. 4: Titulný list knižky Pravdomluvné ústa z roku 1876

Vo výchove detí a mládeže v spomínanom období hrala rozhodujúcu úlohu náboženská výchova, preto vznikalo veľké množstvo kníh pre deti s náboženskou tematikou. Učiteľ mal nadviazať na biblický príbeh, na katechizovanie, mravouka mala vštiepiť mládeži zásady vyvedené za pomoci vierouky z biblie (Deje biblické pre dietky, 1895).¹³

Obrázok č. 5: Titulný list knihy pre deti s náboženskou tematikou

¹² Pravdomluvné ústa. V Pešti, Viktor Hornyánsky 1876, 22 s.

¹³ RÓDER, A.: Deje Biblické pre dietky. V Budapešti, Spolok Sv. Štefana 1895. 80 s.

Na konci 19. storočia slovenskí spisovatelia, pedagógovia alebo ľudovými pracovníkmi čoraz častejšie písali aj pre mládež nie len pre školské potreby, ale aj pre zábavu. Taká knižka je aj *Malý herec*. Päť pôvodných i preložených veselohier pre mládež od Ivana Branislava Zocha (1843–1921), významného profesora na revúckom gymnáziu a autora učebníc a metodických návodov.¹⁴

Prozaické alebo veršované spisy slovenských spisovateľov vychádzali aj v časopisoch pre deti a mládež. *Zornička* z roku 1871 je určená pre malé deti, obsahuje 6 príbehov s poučným charakterom a s ilustráciami, básničku a hádanky. Autormi zbierky sú Jonatan Dobroslav Čipka (Čipkay) (1819–1861) a Augustín Horislav Škultéty (1799–1871). Čipka ako jeden z prvých autorov pre deti, ktorý pochopil, že príbeh, napätie a dramatické zvraty sú predpokladom dobrej detskej prózy.

Obrázok č. 6: Titulný list a ilustrácia z časopisu pre deti z roku 1871

Knižné publikácie pre deti a mládež v 19. storočí odzrkadľujú spoločenské, vedomostné a výchovné tendencie doby, v ktorej vznikli. Pomáhajú lepšie pochopiť úroveň a charakter výchovy a vzdelávania v období osvietenstva a národného obrodzenia. Z polygrafického hľadiska prezentujú tieto publikácie rôzne tlačiarske a ilustračné trendy, taktiež žánrovú rôznorodosť v oblasti vydávania literatúry pre deti a mládež.

¹⁴ ZOCH, Ivan: *Malý herec*. Päť, pôvodných i preložených veselohier pre mládež: Vianočný dárok pre dobré deti. V Trnave, Adolf Horovitz 1890. 80 s.

Literatúra:

- Literatúra pre deti a mládež do roku 1918 vo fonde Slovenskej pedagogickej knižnice. Tematická bibliografia. Zostavila Katarína Bokrosová. Bratislava, Slovenská pedagogická knižnica 2011. 15 s.
- POLIAK, J. – KLÁTIK, Z.: O literatúre pre mládež. Učebnica pre pedagogické inštitúty. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 271 s.
- POLIAK, J.: Podoby a premeny literatúry pre mládež. Bratislava, Mladé letá 1970. 335 s.
- SLIACKY, O.: Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1960. Bratislava, Literárne informačné centrum 2007. ISBN: 978-80-98222-32-2. 271 s.
- SLIACKY, O.: Literatúra pre deti a mládež v národnom obrodení. Bratislava, Mladé letá 1973. 215 s.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). 2. zväzok. E-J. Martin, Matica slovenská 1987. 589 s.
- Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež. Zost. a ved. redaktor Ondrej Sliacky. 2. oprav. a dopl. vyd. Bratislava, Literárne informačné centrum 2009. ISBN: 978-80-8922264-3. 486 s.
- TENČÍK, F.: Četba mládeže v počátcích obrození. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962. 107 s.

**PUBLIKATIONS FOR CHILDREN AND YOUTH
IN THE 19TH CENTURY**

Summary:

The publishing of children's literature in Slovakia began such in the end of the 18th century as with the reforms of the school-systems and education. At first were published mainly works with morality end religious subject. The authors wrote original or adapted poems, fables, fairy tales, adventurous novel with strong didactic affects and lowly artistic level.

Key words:

children's literature in Slovakia, 19th century, characteristics, types of genres